

УДК 394.268.3:398.3
ББК 63.3-7

Г.К. Кожолянко

ПОШАНУВАННЯ ПРЕДКІВ В УКРАЇНЦІВ БУКОВИНИ

У статті на основі комплексного порівняння археологічних та етнографічних матеріалів аналізується поховальна обрядовість українців Буковини. Опіраючись на виявлені дані, показано форми й типи поховань. Окреслено систему ритуально-похоронних обрядів, її особливості й головні складові обрядодій. Відтворені уявлення і віра буковинських українців у потойбічний світ.

Ключові слова: українці Буковини, поховання, поховальні обряди, душа.

Віддавна в українців було розвинуте високе почуття поваги й пошанування до тих, хто відійшов у вічність. І стосувалося це не тільки осіб своєї сім'ї чи роду, але й сусідів, односельців, а то й чужинців, доля яких закинула в силу різних обставин далеко від рідної домівки.

У давні дохристиянські часи існували різні форми поховань небіжчиків: трупо-спалення (кремація) поза місцем проживання і поза місцем поховання; трупо-спалення біля місця поховання або в місці поміщення залишків людини від трупо-спалення та поховання людей в могильній ямі – трупопокладання (інгумація). У науковій і, особливо, публіцистично-теологічній літературі існувала поширена думка, що власне трупопокладання з'явилося на українських теренах лише з приходом християнства. Проте археологічні спостереження, проведені в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., засвідчують, що поховання тіла померлої людини в могильних ямах зустрічалося на терені Буковини задовго до християнської доби. Такі матеріали містяться в дослідженні археологом Б.Тимощуком Добринівського городища, яке відноситься до кінця I тис. і характеризує дохристиянський культ поховань із трупопокладанням [11, с.122–123].

На Добринівському городищі у великій громадській будівлі, в розширеній донизу ямі, виявлено скелет людини старшого віку, який лежав обличчям донизу. Вперемішку з кістками було виявлено шматки кераміки, камінці, шматки кісток тварин, що вказує на засипання тіла померлого наявним поряд матеріалом культурного походження (сліди культурного шару землі).

Таке поховання є свідченням культу предків, який особливо розвинувся в наступні історичні епохи.

Б.Тимощуком був досліджений також курганний могильник (IX ст.) біля села Горішні Ширівці Прутсько-Дністровського межиріччя, де виявлено ряд могил із трупопокладанням у неглибоких прямокутних ямах і дубових домовинах [10, с.93–94].

Інший буковинський археолог С.Пивоваров на матеріалах археологічних досліджень буковинських могильних захоронень виділяє сім типів поховань:

- Ямні поховання. Здійснювались у ямах різної глибини за орієнтацією схід–захід. Померлого ховали у випростаному положенні з руками, схрещеними на грудях. У могилах цього типу виявлені й особисті речі (прикраси, деталі одягу), фрагменти кераміки, попіл. Такі поховання були непоодинокими, оскільки вдалося виявити їх і в інших селах Буковини (Перебиківцях, Ленківцях, Кіцмані, Малятинцях, Чорнівці та ін.).

- Поховання в кам'яних костницях (видовбані з каменю-піщаника костниці вміщували тіла покійників). Такі костниці з кістками людей виявлені в с. Вікно, Василів.

- Саркофагові кам'яні поховання (с. Чуньків, Василів).

- Кам'яні курганні насипи з ямними захороненнями (с. Дністрівка).

- Ґрунтові ямні поховання в кам'яних колах-кромлехах (с. Василів).

- Підплитові поховання (с. Оселівка, Чуньків, Кулішівка, Ярівка, Онут, Бузовиця та ін.).

Поховання з кам'яними “подушками”. У цих могильниках голова небіжчика лежала на плоскому камені або керамічній плитці (с. Василів, Ленківці) [5, с.35–42].

Проте найбільш практикованим у давні часи було поховання через трупоспалення. На це вказують археологічні спостереження українських учених. Серед більшості розкопаних курганних могильників на рівні землі знаходилися залишки великого вогнища. Саме трупоспалення відбувалося поза межами могильника. У могильниках стояли горшки зі спаленими кістками. Зустрічались також і безкурганні поховання, коли спалені кістки знаходились у насипу, на горизонті або в поглибленні могильника. Прикладом курганних поховань із трупоспаленням можуть служити досліджені Б.Тимошуком два кургани поблизу села Чепоноси, що на буковинській Хотинщині [11, с.94–95; 9, с.230].

Безкурганні ямні поховання з кремацією тіла покійника поза межами поховання виявлені в районі Верхнього Пруту в селі Ревне на Кіцманщині. Б.Тимошуком, І.Русановою, Л.Михайлиною обстежено більш ніж півсотні ямних безкурганних поховань. Виявлено общинне місце спалення небіжчиків і культове місце. Разом із кремаційним матеріалом до ям потрапляли залишки поховального вогнища, перепалене вугілля, каміння.

На основі власних археологічних досліджень і вивчення досліджень інших українських археологів у різних регіонах України Б.Тимошук спробував змалювати картину давнього дохристиянського поховального обряду, яка, на нашу думку, досить повно характеризує давню українську поховальну обрядовість: “Мертвих спалювали на відкритому повітрі, іноді у спеціально влаштованих для цього печак...”

Про культовий характер поганських курганів свідчать такі археологічні ознаки:

Наявність під курганом поховального майданчика, влаштованого на давній поверхні землі або на земляній підсипці. Цей майданчик звичайно обпалений чи підмазаний глиною, на ньому лежать залишки жертвоприношень: кістки тварин, уламки глиняного посуду, різноманітні предмети часто зі слідами вогню.

Місце поховання відгороджувалось, як і поганські святилища, сакральними межами, які відокремлювали царство життя і смерті. Ці межі влаштовувалися у вигляді кільцевих рівчаків, заповнених вуглекислою землею, кам'яних кілець, кільцевого шару золи і вугілля, іноді у вигляді огорожі зі стовпів і покладених між ними горизонтальних колод тощо.

Наявність на вершині кургану або його схилах слідів вогню, залишків поминальних трапез та інших слідів ритуальних дій (кісток тварин, уламків посуду)” [12, с.114–115].

Обряд поховання супроводжувався поминальним бенкетом, а в багатьох випадках іграми, які в давніх писемних джерелах згадуються як “тризна” [6, с.41], щоб відігнати злих духів. Залишки бенкетів на могилах могли ховати в жертвних ямах, які зустрічаються на могильниках. Ці культові дії свідчать про те, що поховання були своєрідними святилищами, де віруючі могли зустрітися з духами предків, влаштувати в їхню честь жертвні бенкети. На завершення обряду тіло піддавали вогню (кремації). На місці поховання висипали високу могилу.

З прийняттям християнства обряд трупоспалення був замінений похованням тіла покійника на цвинтарі. Але ставлення до давніх курганів залишилося непорушним – це священні місця.

Ще донедавна майже по всій Україні можна було бачити безліч таких язичницьких поховань. У народі ці місця вважалися священними. Їх намагалися обходити стороною, не чіпати, а тим більше розкопувати чи розорювати. Але радянська доба внесла певні корективи у ставлення до давніх могил. Через намагання розширити посівні площі для ведення сільськогосподарських робіт деякі господарники з колгоспів і

радгоспів зазіхнули й на народні святині. У другій половині ХХ ст. більшість курганів було розорано.

Шанобливе ставлення до пращурів, що в науковій термінології має назву “культ предків”, віддавна мало високоморальні риси традиційності. Однією з таких форм була незаперечна повага до небіжчика.

Місцями для поховань у давні часи були пагорби, місцини на стику рівчаків і річок на околицях поселень, біля шляхів або на місці їх перетинів і біля культових споруд чи гаїв. При цьому намагалися уникнути сусідства з розважальними або громадськими закладами. Для надання могилам більшого зв'язку з природою, що для давніх жителів України мало дуже важливе значення, та затишку на цвинтарях висаджували певні породи дерев – залежно від місцевих природних умов. На Буковині це верба, калина, бузок, зрідка культурні дерева – груша чи слива. В інших частинах українських земель мало місце більш широке використання порід дерев, які росли в регіоні. Так, наприклад, на Поліссі висаджували сосну, ялину, акацію, калину, вербу, березу [8, с.120].

На могилах висаджували також вічнозелений барвінок, який щільним килимом накривав могили.

Відомо, що в давні часи на місцях поховань висаджували дуби. Вважається, що саме це є більш ритуальним: у дубових гаях давні мешканці Буковини влаштовували різноманітні капища-святинища, справляли жертвоприношення, з дуба виготовляли скульптури давньоукраїнських богів – Перуна, Світовида й ін. Дуб символізував довголіття і безсмертя. Його заборонено було використовувати для господарських потреб. Лише в новий і особливо в новітній час ця традиція стала порушуватись.

Археологічні матеріали засвідчують, що захоронення велося за певними нормами. Так, тіло покійника вкладали в яму головою на захід. Цей звичай існує й дотепер. За нормами звичаєвого права, на загальному для всіх померлих природною смертю цвинтарях заборонялося хоронити небіжчиків, котрі померли “неприродною смертю”, тобто тих, хто наклав на себе руки (повішальників або утоплеників), а також убивць, розпутників тощо. Для них могили влаштовувалися поза межами цвинтаря або в окремому його кутку. Звичаєве право й народна мораль змушували людей жити за законами громади.

Місце поховання позначалося насипаним курганчиком і камінним або дерев'яним стовпом, який, як правило, накривали невеликим двосхилим дашком, або відгороджували могилу спеціальними зрубними огорожами. Їх виготовляли з міцних порід дерева, найчастіше з дуба. Обтесані з чотирьох боків бруси закріплювали на кінцях “в замок”, щоб огорожа могили утримувалася довгий час. Подібна форма в'язки кутів зустрічалась у спорудженні давніх жителів, які зводилися на Буковині, особливо в гірській зоні, ще до середини ХХ ст. Подібна техніка зарубок практикувалась і при спорудженні культових споруд уже в часи християнства, а також її можна побачити й на залишках Золотих воріт у Києві на Золотоворітському майдані.

Щодо встановлення хрестів на могилах, то вони з'явилися в пізніші часи, коли християнство стало пануючою релігією на всій території України. А це відбулося на Буковині десь у середині XVII сторіччя (хоча на Буковинській Гуцульщині хрести утверджуються як поховальні знаки на могилах лише в XIX ст.).

Кількість зарубів залежала від товщини брусів. Це переважно два-три вінці. Поховання із заруби в другій половині ХХ ст. зустрічалися ще в Карпатах і на Поліссі [8, с.121].

Цвинтарі, як правило, огороджували тином або обсаджували деревами (переважно вербою). На них заборонялося випасати худобу, організовувати веселі заборони, вирубувати для опалення або інших господарських потреб дерева. За нормами звичаєвого права обов'язковим було знімання головного убору для чоловіків, які проходили

повз цвинтар або заходили на його територію. У такий спосіб віддавалася шана небіжчикам, виказувалося шанобливе ставлення до предків.

Життя людини на землі має свій початок і кінець. Чим більше прожито літ, тим ясніше людина починає усвідомлювати, що вона на цьому світі тимчасовий гість. Люди старшого віку намагалися заздалегідь підготувати на смерть одяг (часто зберігали ще одяг молодих літ). Під час етнографічної експедиції на Сторожинеччину (село Михальча) на запитання, для чого ви завчасно приготували труну, ми отримали від 70-літньої жінки таку відповідь: “Якщо прийде смертна година, то близькі не будуть мати клопоту, та і свою майбутню оселю я вибрала і підготувала сама...” [3, с.8].

При виготовленні труни рідні й близькі не мали права брати в цьому участь, оскільки вважалося, що в такий спосіб вони посприяють швидшому відходу рідної їм людини в інший світ.

Під час зберігання на горищі хати труна мала бути наповнена якимось збіжжям або одягом для майбутнього небіжчика та похоронними рушниками.

У народній буковинській пісні “Браття мої, браття, горівочка п’ється” є такі слова:

*Якби знав я, браття, що буду вмирати,
Сказав би я, браття, явора зрубати.*

*Сказав би я, браття, явора зрубати,
Явора зрубати, трунву збудувати.*

*Лежала та трунва сім років та й годину,
А на восьмий рочок вона заговорила.*

*– Альбо мене спалить, альбо порубайте,
Альбо ви зі мною тіло поховайте [4, с.285].*

Ці пісенні рядки засвідчують, що й у фольклорну творчість українців Буковини ввійшли відомості про виготовлення трун завчасно й про їх довготривале зберігання на випадок смерті.

Досить поважно ставилися на Буковині до останнього заповіту людини, яка помирала. Громадою села суворо регламентувалося його виконання. Переважно це стосувалося того, як, де та біля кого поховати, які страви й напої подавати на поховальну трапезу, яким чином розпорядитися майном тощо. Вважалося, що невиконання останнього заповіту людини може призвести до біди. Крім цього, особи, які не виконали останнього заповіту небіжчика, наражалися на громадський осуд, зневагу.

Ціла система ритуально-похоронних обрядів мала в собі позитивні елементи народної моралі. У буковинських селах, якщо тяжко хворіла людина, про це відразу сповіщали родину й інших односельців. Відповідно, знову ж таки за нормами звичаєвого права та за традицією, переважно однолітки, сусіди, родичі й друзі навіть із віддалених поселень мали за обов’язок прийти до людини, яка важко хворіла, на так зване прощення. Вважалося, що людина, яка відходить із життя, має очиститися від можливих гріхів і пробачити якісь недобрі вчинки, які були зроблені іншою людиною щодо неї. Це була високогуманна людська акція прощення і зняття всього злого у відносинах між людьми.

Зрозуміло, що в процесі життєвих стосунків незаслужено завдана моральна травма сприймалася як тяжкий гріх, відповідно, поряд із церковним сповіданням у новітній час, від давнини збереглося майже до наших днів спокутування недобрих справ і думок каяттям і вибаченням.

Приходячи до важкохворої людини на прощення, один одному казав: “Прошу у тебе прощення, якщо я согрішив (согрішила) перед тобою”. – “Я вібачаю тобі, – відпо-

відав хворий, – але й ти прости мене, може, і я согрішив перед тобою чи злим словом, необдуманим вчинком”. Далі кожен окремо тричі говорив: “Прощаю! Най Бог простить!”. Обов’язковим у кінці прощення було цілування.

Результатом прощення було зняття психологічного навантаження як у хворої людини, так і в того, хто прийшов на прощення. Ця високогуманна дія похоронної обрядовості на психологічному ґрунті полегшувала болі, давала можливість згладити конфлікти, для живих це був стимул додаткового самоочищення, такий звичай сприяв зміцненню громади. І сьогодні можна часто почути при конфліктах і сварках вислів “Я тобі цього до смерті не прощу!”. Проходили дні й роки, приходив час відходу й кожен повинен був проститися з помираючою людиною. Цей вислів, як бачимо, має у своїй основі закладений код, що на смерть людина повинна піти прощеною.

Видатний український вчений-філософ, письменник, зачинатель нової української літератури Григорій Сковорода в поетичній збірці “Сад божественних пісень”, яка охопила його поетичні твори 1753–1785 рр., писав:

*Знаю, що смерть – як коса замашна,
Навіть царя не обійде вона!
Байдуже смерті мужик то чи цар, –
Все пожере, як солону пожар.
Хто ж бо зневажить страшну її сталь?
Той, в кого совість, як чистий кришталь [7, с.23].*

У цих віршованих рядках видатного українського мислителя міститься аксіома про невідворотність смерті кожної людини й висловлено думку про сенс життя – чесно й совісно прожити роки.

Людина відійшла з життя. Ця подія завжди сумна й болісна для рідних і односельців. Тому було святим обов’язком прийти на прощання з небіжчиком, полегшити горе рідним, провести його в останню путь.

На Буковині, як і в інших регіонах України, в день похорону, як правило, відмінялися будь-які громадські роботи, розважальні заходи. У поховальній траурній церемонії в давні часи, включно до середини ХХ ст., повинні були брати участь усі мешканці села. Якщо хтось у сусідній хаті чи по шляху руху траурної процесії лежав хворий, то намагався встати й вийти до воріт. Навіть дітей, які лежали ще в колисці, виносили на вулицю. Тобто всі повинні були провести небіжчика в останню путь. Домовину з тілом покійника переважно несли на руках або у спеціальному пристрої – ношах. При русі похоронної процесії робилися зупинки на перехрестях доріг, перед мостами в місцях, так чи інакше пов’язаних із прижиттєвими діями небіжчика. При цьому було прийнято розкидати дрібні монети. Остання обрядодія символізувала викуп небіжчика від нечистих сил, які могли чатувати під мостами чи на роздоріжжях.

В українців Буковини були особливості поховальної обрядовості для окремих вікових і професійних станів, незважаючи на загальну спільність.

Якщо помирала дівчина чи хлопець, їх ховали за спеціальним сценарієм, з так званим весільним обрядом, що означало відтворення елементів весільного циклу. Небіжчицю наряджали в біле шлюбне вбрання, на голову одягали весільний вінок. В узголів’я клали живі квіти, поруч – перстень і хустину, якщо ховали хлопця, то – люльку або мундштук із цигаркою, пляшечку вина чи горілки, тобто те, “що він міг уживати як парубок” [3, с.12].

Дерев’яну домовину оббивали чорною тканиною, а зверху застеляли білим полотнищем, краї якого підрізали. Живі квіти при опусканні труни в могилу замінювали на висушені стебла васильку. Труну до цвинтаря несли обов’язково на руках шестеро хлопців у чорному одязі, які через певну відстань мінялися на нових. Рукави в хлопців були перев’язані чорними, а в селах Верхнього Буковинського Попруття і жовтими стрічками. Ними, як і рушничками-ширінками, пов’язували, за весільним

звичаєм, мовби весільних сватів. Інші хлопці та дівчата, які брали участь у похоронній церемонії, мали на руках білі хустинки. В українців білий колір символізує незайманість дівчини, чорний – журбу, а жовтий – розлуку.

Дівчата до похоронної церемонії готували два великих вінки, а на Буковинській Гуцульщині хлопці готували ще й весільне деревце-гільце, які несли попереду домовини під час похорону.

Четверо дівчат із білими хустинками на рукавах несли прикрите вишитим рушником віко труни, дівочий вінок і калач.

Мати дівчини під час виносу домовини з тілом дочки з хати та під час ходу процесії до цвинтаря голосила:

*Ой моя дитиночко,
Ой що ж то діється,
Куди ж ти спорядилася,
Ой не думала я про таке сумне весіллячко...
...Ой моя донечко!*

*Яке ж твоє весілля сумне!
Звідки ж тебе виглядати і
Коли ти вернешся додому?*

Для хлопця був дещо інший зміст голосінь:

*Чому ти не встаєш
Та не скажеш словечка?
Ой устань, Іванку, устань –
Заговори хоч одне словечко!
На тебе чекає люба Марійка,
З нею ти мав йти під вінець.
Куди ти зібрався?*

Який ти файний лежиш [2, с.380].

У давні часи присутні, співчуваючи батькам, упівголоса приспівували сумну прощальну пісню. Етнограф В.Скуратівський зафіксував на Поліссі у 80-х рр. ХХ ст. давній кількаголосий кант – “Пісню про смерть”, яка в XVII сторіччі була дуже поширена серед українців:

*Кажуть люди, що я вмру,
А я хочу жити:
Скільки б жити на землі,
А умерти треба.
Зосталося срібло-злото,
Дорогії шати,
Їх не можна із собою
На той світ забрати... [8, с.127].*

У похоронних голосіннях (плачах) містилося скорочене й спрощене відображення уявлень людини про світ. Людина голосила, щоб не тримати весь жаль і біль втрати в собі, вона ніби ділилася своїм горем із людьми, пробуджуючи в них співчуття до себе, розуміння важкої ситуації тощо.

Голосіння як важливий елемент похоронного обряду було виявом почуття страху перед мертвим тілом, проте в голосіннях відображалася також любов до померлого й жаль із приводу його смерті. Ніжні епітети, позитивні характеристики, які звучали на адресу померлого, були не лише способом його задобрення, а й справжнім виявом горя:

*Василино моя дорога,
Василино моя золота,
Зозулько моя пишна,
Радість моя одна!*

*Моя донечко,
Моя радосте,
Моя правдочко,
Ой ти моя гарнесенька,
Моя дорогесенька... [2, с.379].*

Способи виконання голосінь були різними: промовляння, спів, стогін, вигук, схлипування, ридання, речитатив. З їх допомогою передається драматичність події, духовне збудження і хвилювання. Усе це мимоволі передається присутнім і вони теж включалися в похоронну журбу (плакали, схлипували, промовляли заспокійливі слова до голосільниці тощо).

Голосільниці часто нахилялись і припадали до столу, лави чи домовини. Це припадання означало долучення до нового дому померлого (домовини) або до предметів, на яких небіжчик перебуває в хаті перед похованням.

Давні українці вірили, що стіл чи скриня, яка могла служити столом (таке використання скрині часто зустрічалося на Буковинській Гуцульщині та в Буковинському Передгір'ї) – це місце перебування жертви. Стіл у християнські часи став тотожний церковному престолу. І тут ми маємо ще один приклад використання християнською вірою давнього дохристиянського символу стола – місця жертви.

На Буковині, як і в ряді інших регіонів України (Українське Прикарпаття, Гуцульщина), бокові дошки й ніжки стола, стінки й віко скрині різьбили зображеннями символів дохристиянських богів – солярними знаками, геометричним і рослинним орнаментами.

Зразу ж із настанням смерті небіжчика переважно вкладали лежати на сакральному місці – столі, де відбувалися ритуали з їжею під час свят і де щоденно знаходилась їжа. У давні часи, а подекуди й у наш час, після опускання померлого в могилу над його тілом або поряд ставлять стіл і їдять поминальні страви. Відповідно в уявленні давніх українців перебування за столом або на столі означало перемогу життя над смертю.

Буковинці вірили, що зі смертю людини душа залишає тіло. Тобто існувало уявлення, що душа – нематеріальний дух, який продовжує жити окремо від тіла. Анімістичні вірування властиві багатьом народам світу. Не виняток і українці. У них із духом-душею пов'язані різноманітні обряди й вірування. Вважалося, що душа може відвідувати оселю, нагадуючи цим самим, що заповіти померлого не виконано, про нього забули, не пам'ятають, чи близька родина не дотримується своїх обіцянок стосовно небіжчика.

Хоча ще до недавнього часу існування душі в людини вважалося фантастикою, але останнім часом у багатьох країнах світу проведено певні наукові спостереження і дослідження, які примушують задуматися про можливість існування душі в людини. Як відзначає в праці “Покуть” В.Скуратівський, “шведські вчені незаперечно довели: в період, коли зупиняється людське життя, загальна вага тіла одразу ж легшає на 400 грамів. Цей феномен, підтверджений великою кількістю дослідів, поки що не отримав наукового обґрунтування, але дехто з вчених схильний вважати природним існування відходу душі, котра продовжує жити в позаземній цивілізації” [8, с.128].

Душа буковинцям уявлялась як дихання. У той час, коли людина помирає і робить глибокий видих, вважалося, що її душа покидає тіло.

Переважна частина обрядодій, які здійснювались у похоронному обряді, мала на меті якнайшвидше переправлення душі померлого в потойбічний світ – світ предків, світ мертвих.

Вважалося, що душа дуже неохоче віддаляється від тіла покійника. Вона перебуває поблизу до похорону й навіть після похорону може повернутися до хати. Для

полегшення зв'язку душі з тілом у ногах домовини робили невеликий чотирикутний отвір – “трунове віконце”.

Разом із тим похоронні обрядодії мали запобігти шкідливому впливу душі небіжчика на його родичів, бо вважалося, що вона могла мститися їм за якісь чвари й конфлікти, що мали місце при житті.

Власне саме з душею і пов'язані обряди взаємозв'язків із покійником, за допомогою яких наші пращури вшановували культ предків – зберігали довгу й тривку пам'ять про дорогу їм людину.

У давні дохристиянські часи під час похорону на могилі справлялася тризна – давній український жертвний обід. Основною жертвною стравою було коливо з відвареної пшеничної або ячмінної крупи. Така страва вважалась їжею покійників.

Під час тризни вживали хмільний медовий напій. Відповідно, в процесі обіду жалоба по покійному переходила в радість життя тих, хто залишився жити. Тобто тризна була межею, за якою рідні відмежовувалися від смерті, що навідала їх родину. Подібне трапезування мало місце й в інших регіонах України в кінці XIX – на початку XX ст. Відповідно з цього приводу історик М.Грушевський писав: “Поминальна відправа не оберталась в межах самого голосіння, а переходила до різних пісень “сатанинських”, себто, передхристиянського характеру, і сумна частина поминок перемінялась в забаву, яка періодично відновляла похоронну тризну” [1, с.180].

У XIX ст. у селах Буковинського Передгір'я і Верхнього Буковинського Попруття на другий день після похорону родина померлого й сусіди збиралися на “пару” – поминальний обід без свічок і калачів. На кінець XX ст. обряд збиратися на “пару” ще зберігся в декількох селах Кіцманщини (Суховерхів, Малятинці) [3, с.12].

На сьогодні в буковинців збереглося небагато форм ушанування померлих. У першу чергу це так звані проводи, які припадають на Великодній день або перший після Великодня тиждень (Провідна неділя, Провідний понеділок). У кожному селі в один із визначених днів збираються родинами на цвинтарях і поминають тих, хто відійшов із життя.

Цей обряд у значній мірі в наш час перейнятий християнством і, відповідно, продовжує мати загальне визнання, незважаючи на те, що проти нього у другій половині XX ст. (до 1992 року) велася жорстока боротьба з боку соціалістичної держави, ідеологія якої не визнавала духовних начал у житті людини. Непоодинокими в Україні були випадки, коли радянські органи влади забороняли й розганяли поминки [8, с.128–129].

У давні дохристиянські часи й навіть у період двовір'я (X – XIX ст.) в Україні існували чотири важливі поминальні дні, які в одних регіонах називали Дідами, в інших – Пам'яттю дідів, Вечерею для дідів.

З обрядами Дідів пов'язана традиційна шаноба до пращурів. Їх справляли кожної пори року. Зимові Діди припадали на Масницю – другий тиждень перед Великим постом (20 лютого на Парфенія), весняні – на Великдень або на другий після Великодня (сучасні проводи), літні – в останню п'ятницю та суботу перед Зеленими святами й осінні – на кінцеву п'ятницю та суботу перед пилипівськими запусками. Крім того, були й інші свята, коли вшановували предків, – Різдво-Коляда, Русалії, літнього Спаса та ін.

У ці дні, як правило, не брали шлюбів і не організовували будь-яких розваг. Напередодні господиня повинна була приготувати обрядові страви.

Під час святкових поминань усі дорослі члени громади повинні були зібратися на могилах померлих родичів і влаштувати в їх пам'ять обід і дарування калачів, писанок сусідам і гостям з інших сіл, які перебували на цвинтарі. Увечері родина сідала до столу й згадувала поіменно тих, хто відійшов, відтворюючи в такий спосіб пам'ять про свій родовід. Неодмінним елементом обіду-вечері було приготування колива, яке клали в кутку на покуть, щоб духи дідів повечеряли.

У різних районах Буковини під час поминань у Зелену неділю, а в окремих селах Буковинського Передгір'я (Кам'яна, Михальча, Бросківці) на літнього Спаса в передобідню пору до могил приходять багато людей. Приїздять рідні та близькі з міст і сусідніх сіл на "розмову з покійниками".

Могили застеляють скатертину або рушниками й викладають поминальну їжу. Найближчі родичі – дружина, мати або сестра покійного, схилившись над могилою, починали розповідь-розмову: в речитативній формі переповідали новини, які відбулися протягом року в родині. Розповідь велася про успіхи й невдачі дітей, якщо це зверталася мати до померлого чоловіка, як їм мається на цьому світі, як живуть друзі, ровесники померлого тощо. Після цього відбувається тризний обід із частуванням і даруванням калачів зі свічкою.

Як багато в цих поминаннях співчуття, якоїсь непоясненої глибинності й доброти, щирості й поваги до людської пам'яті, до пам'яті предків і тих, хто недавно покинув оточуючий нас світ.

Обряд цей дійшов до нас ще з прадавніх, язичницьких часів, але він живе й досі поруч із християнськими поминальними днями. У ньому відсутня будь-яка церковна обрядодія – це суто народна поминальна форма, освячення пам'яті далеких і близьких предків.

В останні десятиріччя ХХ ст. і на початку ХХІ ст. усе частіше можна побачити на цвинтарі й під час поминальних днів християнських священиків, які на запрошення людей освячують могили померлих, що засвідчує чергове накладання і поєднання давніх і християнських пошанувань пам'яті предків.

Пошанування предків в українців завжди було позначено високим рівнем моралі. На жаль, протягом останніх десятиліть минулого століття ця високогуманна традиційність значною мірою нівелювалася... Загальновідомо, що там, де ігнорується і знищується національна специфіка, національна свідомість, там неодмінно виникає хвороба бездуховності.

Придивімося уважніше до сучасних місць поховання. У давні часи це були затишні, найдоглянутіші місця. Що можна побачити нині? Навколо багатьох цвинтарів відсутня загорожа, навіть у Чернівцях на одному з центральних міських кладовищ, що знаходиться біля вул. Руської, огорожа вже кілька років поламана, безліч могил позаростало бур'янами, лежать долі безіменні хрести. Як стало відомо в кінці 2006 р. із конфлікту серед працівників цього кладовища з директором, має місце перепродування місць безіменних могил під нові поховання, що знівечує при цьому попередні останки. Та що говорити про безіменні. Дичавіють надгробки навіть при живих родичах. Часті випадки, коли рідні діти роками не приїздять до своїх батьків, дідусів... Не кажу вже про те, чи багато з наших сучасників знає, де поховані його прадіди чи прапрадіди?

Неповагу до місць поховання відчуваємо й з боку офіційних інституцій. Згадаймо, як не так давно по-блюзнірському зносили за вказівкою місцевих органів радянської влади давні цвинтарі... У 60-х роках минулого століття було знесено міський цвинтар на вул. Червоноармійській у Чернівцях у районі тролейбусного депо. Лише невелика частина могил була перевезена на інше кладовище, а більшість могил було зсунено бульдозерами, вивезено на смітник або утрамбовано на місці. Я був особисто свідком цього явища. Часто думається, чи мешканцям житлових будинків на вул. Червоноармійській не сняться вночі понівечені останки похованих, і чи не бродять їхні душі вночі по помешканнях, оскільки ці будинки побудовані на кістках небіжчиків? Таких прикладів можна навести ще багато як із нашого краю, так і з інших міст України (Харкова, Івано-Франківська, Коломиї, Борисполя, Львова та ін.).

Знуцання над людською пам'яттю майже в усі часи суворо засуджувалося. Святотатство, пов'язане з оскверненням могил, вважалося найбільшим злочином і його осуджували норми звичаєвого права та всі законодавчі акти цивілізованих народів.

Не є відкриттям, що коли в суспільстві зневажені й поганьблені моральні норми, нищаться звичаєві традиції, в занедбаному стані культурні святині, що є національним досягненням багатьох поколінь, то якими б не були закони, вони будуть недієздатними. Як результат, маємо в наші дні моральну деградацію і в інших сферах духовності. Особливу турботу й занепокоєння викликає підростаюче покоління, яке залишилося без історичної пам'яті. Ще в другій половині минулого століття один із визначних діячів українського народу – філософ, етнограф, мовознавець Володимир Шаян відзначив: “Народ без історії є історичним безбатченком. Він затрачує основу своєї національної свідомості. Ми втратили її найважливішу частину” [13, с.476].

Неналежне ставлення до своїх предків відгукується і на живих – жорстоким ставленням до рідних і близьких, усезростаючою злочинністю, відмовою від родинних обов'язків, коли діти позбуваються своїх батьків, віддають їх у будинки перестарілих, що в нашій країні рівнозначно найгіршому гатунку богодільні. З іншого боку, при здорових і повноцінних батьках діти часто живуть у сирітських будинках. Усе це і є результатом родовідного безпам'ятства та бездуховності, національного нігілізму в значній частині суспільства вже майже 16 років незалежної України.

1. Грушевський М. Історія української літератури. – К., 1993. – Т.1.
2. Кожоляно Г. Етнографія Буковини. – Чернівці, 2001. – Т.2.
3. Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (зберігаються в етнографічному музеї факультету історії, політології та міжнародних відносин (МЄЕ ЧНУ).
4. Пісні Буковини. – К., 1990.
5. Пивоваров С. Християнські старожитності в межиріччі Верхнього Пруту і Середнього Дністра. – Чернівці, 2001.
6. Повість минулих літ. – Т.1.
7. Сковорода Г. Сад пісень. – К., 1983.
8. Скуратівський В. Покуть. – К., 1992.
9. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. – К., 1990.
10. Тимошук Б. Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород, 1969.
11. Тимошук Б. Слов'яни Північної Буковини V – IX ст. – К., 1976.
12. Тимошук Б. Східні слов'яни VII – X ст. – Чернівці, 1999.
13. Шаян В. Віра предків наших. – Гамільтон, 1987. – Т.1.

In the article on the basis of the complex comparison of the archeological and ethnographical materials the burial ceremony of the Ukrainians of Bukovyna is analysed. On the basis of the discovered facts the forms and types of burials are shown. The system of the ritual-burial ceremonies, its peculiarities and the main components of the ceremonial actions are outlined. The idea and belief of the Ukrainians in the next world is shown.

Key words: the Ukrainians of Bukovyna, burial, burial ceremony, soul.

УДК 9(902)+904 “XII–XIV”

ББК 63.4

І.П. Возний

ЗАБУДОВА, ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА ПОБУТ ДАВНЬОРУСЬКОГО СЕЛА СИРЕТО-ДНІСТРОВСЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ У XII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIII ст.

Стаття відображає характер забудови східнослов'янських поселень північно-буковинського Сирето-Дністровського межиріччя. Автор, учасник і голова експедиції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, проводить аналіз викопних решток, знайдених під час тривалих археологічних розвідок, досліджує стратиграфію, топографію розкопаних сіл доби XII – XIII ст.

Ключові слова: археологія, східнослов'янське поселення, Пруто-Сиретське межиріччя, Північна Буковина, Русь.